

Offrets beroende av gärningsmannen som bidragande orsak till sårbarhet

Heli Heinjoki, utvecklingschef för krisarbetet, kris- och traumapsykoterapeut

Katja-Mari Ottelin, ansvarig krisarbetare, psykolog, psykoterapeut

Våldtäktskriscentralen Tukinainen

Tukinainen rf

Beroendeställning i lagstiftningen

- Särskilt beskydd (FUL 11:9a)
- Våldtäkt (SL 20:1,2): ”...inte kan försvara sig eller förmår utforma eller uttrycka sin vilja...”
- Sexuellt utnyttjande (SL 20:5): ”...4) är synnerligen beroende av gärningsmannen, som grovt missbrukar beroendeställningen...”
- Grovt sexuellt utnyttjande av barn (SL 20:7): ”...2) vid sexuellt utnyttjande av barn...c) brottet är ägnat att orsaka barnet synnerlig skada på grund av det speciella förtroende som barnet hyser för gärningsmannen eller på grund av att barnet på något annat sätt står i särskilt beroende ställning till gärningsmannen...”
- Människohandel (SL 25:3) ”...1) utnyttja någon annans beroende ställning eller skyddslösa läge eller genom att utöva påtryckning mot någon annan...”

Perspektiv på beroende

- Själsligt, psykologiskt beroende
 - Särskilt barn och ungdomar, personer i nära relation, ensamma, personer som traumatiserats i förhållandet till föräldrarna
 - ”Törst efter kärlek/själslig gemenskap”
 - Handlingarna kan normaliseras i offrets erfarenhet om gärningsmannen utnyttjar dessa former av beroende
- Fysiskt beroende
 - Funktionsnedsättning, hög ålder, sjukdom
- Ekonomiskt beroende
- Andligt, övertygelsesrelaterat beroende

Teoretiska perspektiv

- Beroende som ett patologiskt stadium (l. tidigt infantilt stadium) som personen har fastnat i eller återvänt till (Eriksson 1950; Freud 1916-17; Mahler, Pine & Bergman 1975)
- Passivt/aktivt beroende (Bornstein 1995)
 - Till beroendet hör också att värna om sina egna intressen – att sluta sig till någon, att söka hjälp etc.
 - Medvetna och omedvetna beroendestrategier: ”i syfte att skapa och upprätthålla människorelationer som erbjuder omsorg och stöd”

Teori om psykiskt beroende

- **Beroende är en instinkt som har att göra med förhållandet mellan mor och barn, och dess syfte är att upprätthålla en upplevelse av trygghet (Walant 1995)**
 - Hos traumatiserade personer ”utgår starkt beroenderelaterade förhoppningar från ett kroniskt otillfredställt behov av ett tryggt förhållande, och dessa förhoppningar styr personen som en inre guide mot ett tryggt förhållande. Förhoppningarna innehåller dock kognitiva fel och starka okontrollerbara känslor som styr personen i riktning mot den typ av personer som minskar tryggheten (Steele, Van Der Hart, Nijenhuis 2010)
 - För den kroniskt traumatiserade utgör beroende ett konkret behov här och nu – kan ej regleras!

F60.7 Osjälvständig personlighetsstörning

ICD-10-klassificeringen (WHO)

- Osjälvständig personlighetsstörning kommer till uttryck som ett uttalat behov av omsorg, vilket leder till att personen anpassar sig efter andra och till och med underkastar sig och klamrar sig fast vid dem. Personen är rädd för att bli ensam, och när han eller hon är det uppstår en stark känsla av hjälplöshet. När ett nära förhållande upphör vill personen genast hitta ett nytt förhållande som kan erbjuda omsorg och stöd. En osjälvständig person anser sig inte kunna fatta beslut ens i vardagen och särskilt inte om det som kan ha stora konsekvenser i livet.
- Kännetecknande för osjälvständig personlighetsstörning är bristande förmåga att lita på sig själv och en tro på att andra människor kan erbjuda stöd som är nödvändigt för att man ska klara sig. Under vissa omständigheter, till exempel i ett fungerande parförhållande, kan personen vara i praktiken symtomfri eller uppvisa endast få symtom.
- Personer som lider av osjälvständig personlighetsstörning söker ofta vård för ångest- eller depressionssymtom. De har också ökad benägenhet för olika slag av beroende. Orsaken till personlighetsstörningen är okänd.

Definition av beroende

(Steele, Van der Hart, Nijenhuis 2010)

Beroende är inte ett regressivt fenomen, utan:

”Beroende är ett **uttryck för tillgivenhet**, till vilken hör en stor mängd olika medvetna och omedvetna beteendestrategier med tillhörande känslor och tankar... Syftet med beroende är att inhämta **omsorg, stöd och vägledning** för att känslsystemen i vardagen ska kunna aktiveras.

- Ej bundet till någon särskild utvecklingsfas. Personens natur, styrka och sätt att uttrycka sig **förändras** från barndomen till ålderns höst.
- **Graden av beroende och sätten på vilka det kommer till uttryck växlar** beroende på situation och interaktion. Av stor betydelse är också hur väl personen i olika sammanhang kan ägna sig åt integrerande verksamhet som normalt balanserar beroendet, närheten och autonomi i förhållandet mellan människor.

Psykiskt beroende

- Ökat psykiskt beroende om förhållandet till föräldrarna varit otryggt och präglad av trauman och bristande omsorg
- Vanligast och mest uttalat hos personer som blivit sexuellt utnyttjade i barndomen (Hill, Gold & Bornstein 2000)
- Nedsatt förmåga att
 - göra observationer och utvärdera
 - ta rationella beslut
 - reagera och handla

Beroendeförhållande

- Kännetecknas av
 - att den ena parten har mer makt
 - att någondera parten eller båda försöker påverka den andra
 - avsaknad av jämlikhet
 - underkastelse
 - begränsad frihet
 - begränsat beslutsfattande
 - varierande grad av beroende
 - synligt och osynligt beroende
 - i vissa fall olika grad av beroende inom olika livsområden

”Uppkomsten” av ett beroendeförhållande

- Uppkommer efter hand
 - Försvårar identifiering av beroende, svårt att frigöra sig
- Dunkelhet
- Går i vågor: ibland bättre tider som stärker förtroendet
- Gärningsmannen vinner offrets förtroende och bryter det sedan.
- Gärningsmannen kan även utnyttja ett redan befintligt förtroende.
- Manipulering och kontroll
 - När bandet/beroendet skapats har offret ofta svårt att frigöra sig från gärningsmannen fastän förhållandet innehåller skadliga element.
 - Offret upplever detta som förvirrande och motsägelsefullt.
 - Gärningsmannen försöker gottgöra det som hänt, visar sin kärleksfulla sida, vilket åter stärker beroendefällan... VÅLDSCYKEL
- Kan också uppkomma på internet, s.k. ”grooming”

Exempel på beroendeförhållanden

- Nära relation
 - Tanken på att man själv är misslyckad ger skamkänslor.
 - Omgivningens uppfattningar om offer för våld i nära relationer kan också bidra till skuld-känslor ("klarar inte av att lämna förhållandet").
 - Rädsla för att barnen ska råka illa ut höjer tröskeln för att polisanmäla det som hänt.
 - Goda erfarenheter av arbetsmodellen Marak!
- Vård- eller terapiförhållande
 - Ett redan befintligt förtroendebaserat förhållande missbrukas
 - Förstör på djupet offrets tillit gentemot myndigheter
- Förman-medarbetare
 - Auktoritet, makt
 - Rädsla för att förlora jobbet eller inte kunna avancera på karriärstegen kan höja tröskeln för att polisanmäla brottet.
 - Inom vissa branscher har de anställda lärt sig att bland annat sexuella trakasserier hör till yrket som en sorts "bonus".

Exempel på beroendeförhållanden

- Lärare och elev
 - Rädsla för att ingen ska tro en
- Tränare och idrottare
 - Tränaren blir en "gud" för ungdomen
 - Rädsla för att idrottskarriären går förlorad om man avslöjar tränaren
- Människohandlare och föremål för människohandel
 - Människohandel är dagens slaveri!

Barn och ungdomar

- Barn är i utgångsläget beroende av vuxnas omsorg och klarar sig inte utan den.
- Ett tryggt förhållande till föräldrarna och en trygg uppväxtmiljö skyddar barn och ungdomar från framtida beroende.
- Lojalitet, upplevt tvång att se den egna föräldern som god
- Särskilt mottagliga för påverkan (auktoriteter, idoler...) eftersom den egna identiteten och jagets gränser fortfarande håller på att ta form.
- Ingen tidigare uppfattning om eller erfarenhet av vad som är normalt och vad som inte är det
- Barn och unga tror ofta på gärningsmannens förklaringar och hot och börjar också själva dölja det som hänt ("det här angår bara dig och mig").
- Har ej nödvändigtvis kunskap om de egna rättigheterna (t.ex. sexuellt självbestämmande, rätt att anmäla brott)

Personer med funktionsnedsättningar

- Mycket heterogen grupp av personer med medfödda eller förvärvade handikapp
- Varierande beroende av andras hjälp och omsorg, medicinsk vård och rehabilitering
- Personer med intellektuella funktionsnedsättningar har ofta vårdats vid institutioner sedan lång tid tillbaka och därmed varit starkt beroende av andra människor under långa perioder.
- Integration och ny lagstiftning har gjort det möjligt för många med intellektuella funktionsnedsättningar att uppnå en starkare position som autonoma medborgare.
- En amerikansk studie visade att 27 % av kvinnor och 14 % av män med funktionshinder hade blivit utsatta för sexuellt våld (jfr 12 % av kvinnor och 4 % av män utan funktionshinder). (Källa: Handbok för handikappservice)
- Beroendet av gärningsmannen kan hindra brottet från att avslöjas eftersom gärningsmannen kan vara en assistent eller en närstående. En intellektuell funktionsnedsättning kan dessutom begränsa förmågan att uttrycka vad som hänt.
- Särskilt personer med intellektuella funktionsnedsättningar behöver mycket stöd (på tydligt språk) under det straffrättsliga förfarandet.

Offer för människohandel

- Offren är på många sätt beroende av människohandlarna.
- Tröskeln för att söka hjälp är hög och kunskapen om vilka möjligheter till hjälp som finns är ofta obefintlig.
- Att känna igen offer för människohandel är inte alltid lätt.
- Hälften av de kvinnor och flickor som är kända inom det finska stödsystemet för offer för människohandel har varit föremål för sexuellt utnyttjande inom människohandeln.
- Offren skäms över att ha trott på människohandlarnas löften om ett bättre liv. De känner skuld och ilska och vänder ofta dessa känslor mot sig själva.
- Återhämtning från sådana upplevelser är en lång process.
- Att tala om råa händelseförlopp med myndigheter är ofta mycket plågsamt.

Äldre personer

- Ofta är gärningsmannen en närstående, partnern eller ett vuxet barn med egna problem i livet.
- Det finns även sorgliga exempel på hur äldre personer som varit helt beroende av fysisk hjälp blivit utsatta för våld på vårdinrättningar.
- Personal- och organisationsrelaterade faktorer som bidrar till orätt behandling av äldre: utmattning, privata bekymmer, brist på vårdutbildning, brist på utbildning i att hantera äldre personer med psykiatriska symtom, missnöje med det egna arbetet, okunskap om vad man ska göra ifall någon brukar våld mot patienterna, stor mängd tillfällig arbetskraft, dålig arbetsledning osv.

Att beakta beroendeförhållanden inom det straffrättsliga förfarandet

- Det kan vara svårt att anmäla ett brott, och offret skjuter därför ofta upp detta. Det kan vara svårt att erkänna för sig själv att situationen är allvarlig. Offret plågas ofta av svåra skamkänslor.
- Det psykiska beroende som sexuellt utnyttjande i barndomen gett upphov till kan påverka en även i vuxen ålder och minska benägenheten att ta upp det som hänt.
- Berättelsen kan vara knapphändig.
- Gärningsmannen kan kräva att offret ska hålla det hela hemligt.
- Offret kan tvivla på sina egna minnesbilder.
- Berättelsen kan plötsligt förändras under processens gång.
- Rädsla för att förlora minsta fördel höjer tröskeln för att anmäla brottet.
- Rädsla för hämnd. Rädsla för att ingen ändå ska tro en.
- Offret försöker ofta tona ned upplevelserna.
- Offret behöver mycket stöd under hela processen.
- Sensitivt bemötande stärker offrets handlingsförmåga.
- Offret kan känna ett behov av att skydda gärningsmannen.

När du misstänker att ett brott inträffat inom ramen för ett beroendeförhållande...

- Lyssna och hör efter med särskild uppmärksamhet
- Ägna offret tillräckligt mycket tid för att skapa en förtroendeingivande och trygg stämning
- Fråga, notera, gör inga antaganden
- Informera offret om möjligheterna till stöd
- Be om expertutlåtanden
- Använd dig av expertvittnen